

Мар'яна Пленюк,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
проблем договірної права НДІ
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ДОМОВЛЕНІСТЬ СТОРІН ЯК ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ — ОСНОВА ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

У статті поняття «домовленість» розглядається як одиничний акт у вигляді юридично спрямованої дії на встановлення, зміну та припинення прав та обов'язків. Звернено увагу, що не будь-яка двостороння (багатостороння) домовленість є договором, який породжує договірні зобов'язання між суб'єктами, а лише та домовленість, наслідком якої є безпосереднє укладення договору з дотриманням встановлених законодавством вимог. Акцентується увага, що домовленість сторін не може існувати у відриві від цивільного законодавства, оскільки у випадку такого відриву домовленість розглядатиметься лише як фактична категорія.
Ключові слова: домовленість, зобов'язальні відносини, сторони, договірні зобов'язання, юридичний факт, договір, зобов'язання.

Процеси правової та економічної інтеграції, що відбуваються в Західній Європі, зумовили й збільшення ролі договору в житті суспільства. Договір під впливом утвердження загальнолюдських гуманістичних ідеалів і принципів особистості набув нового, в порівнянні з минулим, значення, адже став елементом загальноєвропейської правової культури [1, с. 8]. Саме договір, як зазначила Н. С. Кузнецова, у всіх правових системах є одним із основних елементів правопорядку, який юридично забезпечує дійсність обмінних процесів з метою задоволення потреб суспільства, окремих його громадян або їх об'єднань [2, с. 3].

В українській правовій доктрині договір розглядається як: юридичний факт [3, с. 18], дво- або багатостороння угода, цивільні правовідносини (зобов'язання), що виникли з договору як юридичного факту, або як правовий документ, яким зафіксовано виникнення договірної

зобов'язання з волі його учасників [4, с. 18—19].

Вчені, які обстоюють універсальність договору як правової категорії, в тому числі представники господарського права, не заперечують того, що конструкція договору виникла в рамках цивільного права і вийшла за межі цієї галузі, набувши значення загальнотеоретичної категорії [5, с. 16].

Договір, як і будь-яке інше правове явище, має соціальну сутність, під якою слід розуміти здатність правового явища слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів [6, с. 5]. На думку В. Л. Яроцького, договір відіграє важливу роль у переведенні визначених законом або звичаєм абстрактних велінь (шляхом моделювання його істотних умов) у площину правореалізації. Конструкція договору передбачає моделювання на нормативному рівні й остаточне самомоделювання самими суб'єктами від-

повідно до своїх потреб широкого кола визначених нормативно істотних умов щодо його предмета, ціни (для відплатних договорів), прав та обов'язків, відповідальності, терміну дії, а також формажорних обставин, умов пролонгації тощо [7, с. 377]. Таким чином, при укладенні договору для контрагентів орієнтиром виступає нормативна конструкція договору, зміст якої наповнюється нормами договірної і зобов'язального права, нормами загального цивільного права. Правові норми до моменту укладення договору містять абстрактні правила, а після укладення — діятимуть на рівні із законодавчими. Якщо договір не відбудеться, а відносини сторін фактично складуться, їх регулювання здійснюватиметься за допомогою норм інших конструкцій цивільного права, а саме — недоговірної. Тому таке правовідношення розглядатиметься як таке, що виникло з безпідставного збагачення, оскільки цивільні правовідносини є не що інше, як конструктивний механізм, що дозволяє учасникам приватноправових зв'язків «облаштовувати» їх самостійно, реалізуючи своєю діяльністю юридичний зміст цивільно-правових норм.

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Наведена дефініція договору, яка вперше дістала своє нормативне закріплення, певною мірою відрізняється від усталеного в юридичній науці визначення договору та його законодавчих закріплень в окремих правових системах. Зокрема у Французькому цивільному кодексі договір — це узгодження, за допомогою якого одна або кілька осіб зобов'язуються перед іншою особою дати будь-що, зробити будь-що або не робити будь-чого (ст. 1101) [8]. В Єдиному торговому кодексі США (ст. 1-201) договір розглядається як зобов'язання, яке впливає з угоди сторін відповідно до закону та інших норм права. Як видно, договір отожднюється із зобов'язанням, але тільки із тим, що впливає з угоди [9]. У Німецькому цивільному уложенні дефініція договору взагалі відсутня.

ЦК України, визначаючи договір як домовленість двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, цим са-

мим визначає, що права і обов'язки слід розуміти як юридичні категорії, оскільки пов'язані з нормами права, вони виступають своєрідним інформаційним ресурсом про можливе і належне. З моменту вираження волі контрагентами юридична конструкція стає «юридичною сутністю». При цьому слід розуміти, що права і обов'язки сторін договору як домовленості є пов'язаними із нормами цивільного права безпосередньо, адже вони встановлюються, щоб регулювати дії за погодженими «правилами» (умовами). Таким чином, договір є не лише домовленістю сторін, а й регулятором дій у зобов'язанні, адже діє як індивідуальний регулятор зобов'язальних правовідносин. У свою чергу, закон діє як загальнононормативний регулятор договірних відносин.

Договір як регулятор зобов'язальних правовідносин слугує тим способом вираження (закріплення) індивідуально-правових приписів (актів поведінки), які виконують роль регулятивних договірних правил поведінки сторін, щодо вчинення яких зобов'язувалися сторони. Саме тому договірні умови формулюються з метою визначення фактичних обставин, за яких сторони мають діяти, і способами, якими сторони обумовлюють свої дії, що здійснюватимуться. Оскільки в умовах договору закріплюється воля сторін, у них виникають права і обов'язки, які становлять зміст договірної зобов'язання, договірні умови стають обов'язковими для сторін поряд і на рівні закону. При цьому договір не слід вважати загальнообов'язковим нормативним актом, а похідною від закону угодою, яка зобов'язує лише тих сторін, які прийняли в ній участь.

Про договір як регулятор говорить і Б. І. Пугінський. На думку вченого, з одного боку, договір сам є джерелом виникнення для сторін прав та обов'язків, не передбачених законом, а з іншого — укладення договору тягне за собою застосування до учасників договірних відносин норм закону, що регулюють такі відносини. Відтак договір лише певною мірою може бути визнаний як юридичний факт і виступає в такій якості тільки щодо юридичних норм, що безпосередньо регулюють відносини сторін [10, с. 44]. На нашу думку, наведена позиція автора є спірною хоча б тому, що

в зобов'язальних правовідносинах саме договір виступає тим юридичним фактом, що відіграє основну роль, яка слугує підставою виникнення зобов'язальних правовідносин.

На думку С. М. Бервена та О. В. Дзери, регулятивна роль договору визначається ступенем договірної врегульованості відносин сторін порівняно із ступенем їх нормативної врегульованості. Вона може бути домінуючою, якщо зміст договору визначений переважно його умовами, або мінімальною, якщо сторони обмежилися лише визначенням параметрів істотних умов із застереженням про врегулювання усіх інших відносин чинним законодавством України [11, с. 101]. У свою чергу, В. В. Луць стверджує, що роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин, а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності, добросовісності та справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірних зобов'язань [12, с. 24]. О. С. Яворська зазначає, що цивільно-правовий договір виходить за межі розуміння його як суто індивідуального акта, як засобу реалізації взаємопов'язаних інтересів сторін. Договір у приватному праві, за таких умов, виступає формою права. Його положення є обов'язковими не тільки для сторін договору, а й для судових органів при вирішенні спору між сторонами договору та для інших державних органів (податкової, контрольної-ревізійних органів тощо) [13, с. 155].

Про вирішальну роль договору як джерела виникнення зобов'язань свідчить і те, що із 1308 статей ЦК України майже половина безпосередньо присвячена йому, починаючи із загальних положень про договір (глави 52–53) і закінчуючи нормами про окремі види договірних зобов'язань (глави 54–77). Окрім цього, договірних відносин стосуються й ті положення ЦК України, які визначають зміст та обсяг цивільної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та інших учасників цивільного обороту, норми про правочини, право власності, представництво, позовну давність. Більшість загальних положень про зобов'язання і, зокрема, про способи їх забезпечення (неустойку, заставу, заклад, поруку, гарантію, притримання

тощо) також ґрунтуються на конструкції договору [14, с. 29].

Аналіз структури договору через аналіз її елементів надає можливість звернути увагу на зв'язок між учасниками договору. Основні зв'язки між учасниками договірних зобов'язань ґрунтуються на тому, що вони: 1) виникають за згодою контрагентів за їх волевиявленням; 2) носять правовий характер, який виявляється у формі взаємних прав та юридичних обов'язків; 3) спрямовані на досягнення поставленої контрагентами мети.

Отже, як юридичний регулятор зобов'язальних правовідносин договір включає в себе, перш за все, домовленість, яка не може існувати у відриві від цивільного законодавства, інакше така домовленість буде розглядатися лише як фактична категорія (наприклад, дружня домовленість) тощо.

В юридичній літературі згоду, домовленість часто ототожнюють із договором, а відтак говорять про їх спорідненість, адже і договір, і домовленість можуть вважатися юридичними діями, які спрямовані на виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Проте термін «домовленість» інколи вживається і в іншому значенні. Зокрема В. В. Васильєва, посилаючись на ст. 123 ЦК України, зазначає, що прибуток та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно їхнім часткам у вкладеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю. Тому домовленість начебто протиставляється договору, але виступає нарівні з останнім підставою виникнення цивільно-правових наслідків. Більше того, відмінність домовленості і договору полягає в тому, що в домовленості відсутні гарантії виконання зобов'язання, вона є незабезпеченою, оскільки будь-яка сторона може відмовитися від домовленості. Проте, як зазначає авторка, ймовірно, законодавець, вживаючи таке поняття домовленості нарівні з поняттям договору, закладає єдиний зміст — правові наслідки мають виникати тільки після погодження їх сторонами і за взаємною згодою; в подальшому домовленість має бути відповідним чином оформлена для надання їй юридичної сили [15, с. 61]. Вектор таких думок на сьогодні видається правильним, адже

законодавець, говорячи про домовленість, у жодному разі не протиставляє її договору. Терміну «домовленість» надається властиве йому значення як погодженому волевиявленню двох або більше осіб. Домовленість як юридичний факт трансформується у договір, якщо вона досягнута з дотриманням вимог, встановлених законом для укладення договору. Саме тому домовленість розглядається лише як необхідна умова для укладення договору, проте ще не сам договір. Наприклад, сторони домовилися про додаткові умови розірвання договору, але вони також тягнуть за собою виникнення цивільно-правових наслідків і, так само, як і договір, виступають підставами виникнення цивільних зобов'язань. Часто сторони домовляються й про інші умови, зокрема про місце проведення загальних зборів товариства, про порядок і нові терміни виконання вже існуючого зобов'язання тощо. Таким чином, сторони можуть вступати в договірні зобов'язання, тобто укласти договори, а можуть брати участь і в інших правочинах, які, як інші юридичні факти, також можуть породжувати права і обов'язки, не будучи договором, який призначений для того, щоб породжувати і регулювати зобов'язання. На підтвердження цього можемо навести твердження, що підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є договори та інші правочини (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України).

У свій час на некоректність ототожнення домовленості («соглашения») та договору звертав увагу М. М. Агарков. Вчений писав, що ЦК користується терміном «соглашение» не тільки для позначення дій, які породжують той юридичний ефект, на який вони спрямовані, а й для позначення дій, які хоча й спрямовані на такий ефект, але його не виробляють тому, що вони не задовольняють умовам дійсності «сделки» [16, с. 67]. З таких причин, на думку Б. І. Пугінського, категорія «соглашение» повинна розглядатися у зв'язку з відповідною нормою права [17, с. 86].

Термін «домовленість» розглядається і як одиничний акт у вигляді юридично спрямованої дії на встановлення, зміну та припинення окремих прав та обов'язків. Договір же являє собою більш складне формалізоване правове явище,

яке передбачає виникнення та існування суб'єктивних прав і обов'язків у вигляді договірної зобов'язання контрагентів, діяльність яких взаємопов'язана та спрямована на досягнення певної мети. В межах одного договору можливе вчинення безлічі різноманітних дій, які викликають виникнення, зміну та припинення окремих прав чи обов'язків у рамках єдиного зобов'язання.

Таким чином, враховуючи те, що договір передбачає вчинення дій його сторонами в результаті їх правового взаємозгодження, а також наявність спільної мети, пріоритетне значення має сама якість двосторонніх зв'язків, оскільки двосторонні дії (домовленість) набувають значення договору тільки за відповідності взаємних намірів обох сторін та погодження воль. Відповідно, не будь-яка двостороння (багатостороння) домовленість буде являти собою договір, який породжуватиме договірні зобов'язання між суб'єктами, а лише та домовленість (угода), наслідком якої є безпосереднє укладення договору з дотриманням встановлених законодавством вимог (нотаріальне посвідчення тощо).

Враховуючи те, що тривалий час радянська правова доктрина використовувала термін «угода», не можемо залишити без нашої уваги й цей термін. На нашу думку, потреба для заміни поняття «угода» на поняття «правочин» продиктована самим життям. Оскільки, якщо договором є домовленість двох або більше осіб про встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 626 ЦК України), то правочиним йменують дії осіб, спрямовані на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Звідси доходимо висновку, що і договір, і правочин мають спрямованість на цивільно-правові наслідки. Тому, якщо порівнювати цільову спрямованість договорів і правочинів, можна зазначити, що метою договору є не просто виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків, а встановлення зобов'язання, якого до укладення договору ще не існувало. Виконання договірної зобов'язання може спричинити виникнення, зміну або припинення інших цивільних прав та обов'язків. Саме цією властивістю договір (правочин) є цінним для цивільно-правової сфери, адже головним ефектом

взаємодії учасників договору є виникнення договірних зобов'язань.

Отже, договір — це не будь-яка домовленість, а домовленість, яка породжує зобов'язання. Така вказівка міститься й у Французькому цивільному кодексі в ст. 1101 наведеного акта: договір — це угода, за якою одна чи кілька осіб беруть на себе зобов'язання щодо іншої особи або декількох інших осіб що-небудь дати, зробити або не робити [18]. Натомість інші домовленості такою ціллюю спрямованість не володіють, адже їх завдання полягає в іншому — визначити порядок спільної діяльності для досягнення мети, наприклад, домовленість щодо порядку виконання існуючого зобов'язання тощо. Відтак можна стверджувати, що домовленість як цивільно-правова категорія — це основний елемент і складає основу договірних зобов'язань. Проте в правовій літературі

є й інші думки з цього приводу. Зокрема С. І. Шимон, наголошуючи на невизначеності тлумачення термінів «договір», «домовленість», «угода», зазначає, що у значенні «договір» слід використовувати термін «угода», «договір», а «домовленість» має використовуватися виключно у вузькому розумінні, не тотожному договору, угоді [19, с. 128].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що приватноправовий договір — це єдине волевиявлення юридично рівних контрагентів, яке не суперечить законодавчим приписам, за домовленістю сторін зафіксоване у відповідній формі, яка виражає їх вільну волю, що спрямована на досягнення майнового чи немайнового характеру, настання яких відбудеться на підставі виникнення, зміни та припинення зобов'язальних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Бекленищева И. В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. — М., 2006. — С. 8.
2. Кузнецова Н. С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве. — Київ, 1993. — С. 3.
3. Сібільов М. М. Базові моделі регулювання договірних відносин за новим Цивільним кодексом України // Українське комерційне право. — Київ, 2003. — № 4. — С. 18.
4. Зобов'язальне право / за ред. О. В. Дзери. — Київ: Юрінком Інтер, 1998. — С. 18–19.
5. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. — Київ: Юрінком Інтер, 2006. — С. 16.
6. Рабінович П. М. Соціальна сутність прав людини // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XI регіональної наук.-практ. конф. (3–4 лютого 2005 року). — Л.: Юридичний ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. — С. 5.
7. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 2007. — С. 377.
8. Французский гражданский кодекс / под ред. А. А. Жукова, Г. А. Пашкова, Д. Г. Лаврова. — СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2004. — 1099 с.
9. Єдиний торговий кодекс. URL: <http://lawstate.ru/istochniki-grazhdanskogo-i-torgovogo-prava-anglii/672-edinyj-torgovyj-kodeks-ssha.html>.
10. Пугинский Б. И. Гражданско-правовой договор // Вестник Моск. ун-та (Сер. 11. Право). — 2002. — № 2. — С. 44.
11. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. — Київ: Юрінком Інтер, 2008. — С. 101.
12. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Київ: Юрінком Інтер, 2008. — С. 24.
13. Яворська О. С. Договірне право як регулятор цивільних відносин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. — 2008. — Вип. 6 (74). — С. 155.
14. Луць В. В. Інститут договору в цивільному праві України (до 10-ї річниці чинності ЦК України) // Приватне право. — 2013. — № 2. — С. 29.
15. Васильєва В. В. Договір як підстава виникнення цивільно-правового зобов'язання: дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 2013. — С. 61.
16. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. — 1946. — № 3–4. — С. 67.

17. Пугинский Б. И. Теория и практика договорного регулирования: учеб. пособ. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2008. — С. 86.

18. Code Civil des Français. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721>.

19. Шимон С. Юридичне значення «домовленості» в цивільному праві // Розвиток цивільного законодавства. Посткодіфікаційний період: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Київ: Освіта, 2010. — С. 128.

Пленюк Марьяна. Договоренность сторон как юридический факт — основа договорного обязательства.

В статье понятие «договоренность» рассматривается как единичный акт в виде юридически направленного действия на установление, изменение и прекращение прав и обязанностей. Обращено внимание, что не любая двусторонняя (многосторонняя) договоренность является договором, который порождает договорные обязательства между субъектами, а только договоренность, следствием которой является непосредственное заключение договора с соблюдением установленных законодательством требований. Акцентируется внимание, что договоренность сторон не может существовать в отрыве от гражданского законодательства, поскольку в случае такого отрыва договоренность будет рассматриваться только как фактическая категория.

Ключевые слова: договоренность, обязательственные отношения, стороны, договорные обязательства, юридический факт, договор, обязательства.

Plenyuk Mariana. The agreement of the parties as a legal fact — the basis of contractual obligations.

In the article «agreement» is considered as a single act in the form of legal action aimed at the establishment, modification and termination of rights and obligations. Attention is paid, not any bilateral (or multilateral) agreement is a contract that gives rise to contractual obligations between subjects, but only arrangement which results in direct contract with the compliance requirements established by law. The attention that the agreement of the parties cannot exist in isolation from civil law, as in the case of the separation agreement is seen as the actual category.

Civil Code of Ukraine defining a contract as an agreement between two or more persons on the establishment, modification or termination of civil rights and obligations thereby determines the rights and duties should be understood as legal category, as related to the rule of law, they are the kind of information and the possible resource for granted. Since the expression of will of contracting legal structure is «legal entity». It should be understood that the rights and obligations of the contracting parties as an agreement is related to civil law directly, as they are set to regulate the actions agreed by the «rules» (conditions). We have thought that the contract is not only the agreement of the parties, but also the obligation regulator action, as individual acts as regulator binding relationship.

The agreement as binding legal regulator serves as the way of expression (consolidation) individual legal regulations (acts of conduct) that act as the regulatory rules of conduct contracting parties are obligated to commit sides. Therefore, contractual conditions formulated to determine the actual circumstances under which the parties must act, and the ways in which the parties determine the actions to be carried out. Since a contract is fixed will of the parties, they have rights and obligations that constitute the content of contractual obligations, contractual terms binding on the parties together and in law.

Of private contract — the only expression of legally equal counterparts, which is not contrary to the legal prescriptions, by agreement between the parties recorded in the appropriate form, expressing their free will, which aims to achieve a property or non-property, the onset of which will take place on the basis of appearance, change and termination of commitments obligations relations.

Key words: agreement binding relationship, the parties, contractual obligations, legal fact, contract obligations.